

1870'LI YILLARDA MEKTEB - İ TIBBİYE LABORATUVARINDA YAPILAN ANALİZ VE İNCELEMELER*

THE ANALYSES AND THE ESSAYS MADE IN THE LABORATORIES OF THE CIVIL MEDICAL SCHOOL IN 1870

Emre DÖLEN**

SUMMARY

In this article, related to the analyses made in the laboratories belonging to the Civil Medical School, a price list which had been arranged 1870, was examined and the analyses made during this term were suggested. According to this, in the laboratories of Civil Medical School, charging a certain price, the analyses about forensic medicine, pharmaceuticals, several chemical substances, food, water and coin analyses were made. The documents of archives related to the price list being arranged and carried out show that half of the payment had debit for the treasury as the charging for the expences done, the rest half had given to the analysts and as the officials who had written the results have no contribution to the work being done, the sum total of 25 % of charge for the registration was debit for the treasury, as weel. Money is paid is cash by the treasury for the work asked by the courts and when lawsuit ends, the money is taken back from the convicted side by the treasury. These documents shaw that the carrying out of the revolving fund in our universities today statrs in 1870.

ÖZET

Bu makalede, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye laboratuvarlarında yapılan analizlere ilişkin olarak 1870 yılında düzenlenmiş olan bir fiyat tarifesi incelenmiş ve bu dönemde yapılan analizler ortaya konulmuştur. Buna göre, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye laboratuvarlarında belirli bir ücret karşılığında adli tıp ile ilgili analizler, farmasötik analizler, çeşitli kimyasal maddelerin analizleri, besin maddelerinin analizleri, su analizleri ve metal paraların analizleri yapılmaktadır. Fiyat tarifesinin hazırlanmasına ve uygulamaya konulmasına ilişkin arşiv belgeleri alınan ücretin yarısının yapılan masraflar karşılığı olarak Hazineye, geri kalan yarısının da analizi yapanlara ve sonuçları yazan memurların işin yapılmasına bir katkıları olmadığından dörtte bir oranında alınan kayıt ücretinin tümünün Hazineye verildiğini göstermektedir. Mahkemeler tarafından istenilen işlerde ücret peşin olarak Hazineden ödenmekte ve dava sonucunda mahkum olan taraftan Hazinece geri alınmaktadır. Bu belgeler, günümüzde üniversitelerimizdeki "katkılı döner sermaye" uygulamasının 1870 yılında başladığını göstermektedir.

* II. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde (20-21 Eylül 1990; İstanbul) bildiri olarak sunulmuştur.

** Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Analitik Kimya Anabilim Dalı, 81010 Haydarpaşa - İSTANBUL

MEKTEB-İ TIBBİYE'DE KİMYA ÖĞRETİMİ VE LABORATUVARLAR

14 Mart 1827'de Şehzadebaşı'nda Tulumbacıbaşı Konağı'nda öğretime başlayan Tıphane-i Âmire'nin birinci sınıfında kimya dersi vardır. Ancak, bu dersin hangi kapsamda okutulduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. 1832'de Tıphane'den ayrılan Cerrahhane'nin programında Sade de Calère adında bir Fransız cerah tarafından okutulan "kimya-i cerrahi" dersi bulunmaktadır.

Tıbbiye'de kimya derslerinin ileri düzeyde ve kapsamlı bir biçimde okutulmaya başlanması, okulun yeniden düzenlenip "Darü'l-Ulûmü'l-Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane" adıyla 14 Mayıs 1839'da açılmasıyla başlar. Altı yıllık tıp öğretiminin üçüncü yılı bütünüyle hikmet (fizik), kimya ve nebatat (botanik) derslerine ayrılmıştır. Okulun Galatasaray'a nakli sırasında Hekimbaşı Ahmet Necib Efendi'nin fizik ve kimya âlet ve takımlarının korunması için bir hazine yapılmasına gerek göstermesi, bunların 1839'dan önce de bulunduğu kanıtıdır. Okulun 1841 - 1842 ders yılı çalışmalarına ilişkin raporda "Kimya Muallimi Derviş Efendi(nin) her türlü kimyevî tahliller yaptıracak bir kimyahane" kurulmasını istediği belirtilmektedir. Bu istek doğrultusunda 1844'te kârgir dersaneli bir *kemikahane* (kimyahane) yeniden inşa edilmiştir. Buradan, 1839 - 1844 yılları arasında kimya derslerinin Derviş Efendi (Paşa) tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Bu arada okulun muallim-i evveli Dr. C. A. Bernard (1808 - 1844) da kimya ile ilgilenmiş ve belki de bir süre kimya derslerini vermiştir. Bernard, Bursa ve Yalova kaplıca sularının analizini yaparak 1842'de *Les Bains de Brousse* adıyla bir kitap yayınlamıştır. 1844'de Antoine Calleja (Kalya Bey) Fransa'dan getirtilerek okulun kimya hocalığına tayin edilmiştir. Calleja'nın gelişyle Türkiye'de modern kimya öğretiminin başladığı söylenebilir. Dr. Rıza Tahsin Bey'in *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* (İstanbul, 1912) adlı yapıtında 1843'de padişahın okulu ziyareti anlatılırken "badehu hikmet-i tabiiye ve ilm-i kimya tecrübeleri muallimleri huzuriyle dördüncü sene talebeleri tarafından icra olunarak" ve " ilm-i hikmet ve kimya tecrübelerinin her gün icra olunagelmekte bulunmasıyle" denildiğine göre, kimya dersinin dördüncü sınıfta okutulduğu ve öğrencilerin laboratuvar çalışması yaptıkları söylenebilir.

Kalya Bey (1815 - 1893), Tıbbiye'de 47 yıl hocalık etmiş, öğretim dilinin Türkçeleştiği 1879'a kadar derslerini Fransızca ve bu tarihten

sonra da Türkçe olarak vermiştir. 1885'te yaşlılığı nedeniyle görevden çekilmiştir. Kalya'nın yerine 1886'da önce öğrenciliğini ve sonra da yardımcılığını yapmış olan Halepli Vasil Naum (1855 – 1913) kimya muallimi olarak atanmıştır. Tıbbiye'de öğretim dilinin Türkçeleşmesi üzerine Vasil Naum, hocası Calleja'nın yazdığı iki ciltlik kitabı Türkçeye çevirmiştir. 1883'te İstanbul'da *İlm-i Kimya-i Gayriuzvî-i Tıbbî* adıyla basılan bu kitabın birinci cildi ametaller ile bileşiklerine ve ikinci cildi de metaller ile bileşiklerine ilişkindir. Bu kitap gününe göre modern bir kimya kitabıdır. Vasil Naum Bey, Tıbbiye'deki hocalığı yanında 1900'de açılan Darülfünun'da da kimya-i madenî hocalığı yapmış, 1912'de "fahri muallimlik" ünvanı üzerinde kalmak üzere görevden affedilmiştir.

Tıbbiye'de organik kimya hocalığı yapan kişiler arasında Corci Bey Della Suda, Kırmıh Aziz Bey, Ali Rıza Bey gibi kişiler sayılabilir. Tıbbiye'nin ilk organik kimya hocalarından Corci Bey Della Suda (1831 – 1913) İstanbul'un en eski eczacılarından birinin oğludur. Öğrenimini Paris'te tamamlayarak 1855'te eczacı diploması almış, Türkiye'ye dönüşünden sonra 1861'de Tıbbiye'ye kimya-i uzvî (organik kimya) muallimi olmuş ve bu görevini 1891'e kadar sürdürmüştür.

Babasının Kırmıh olması nedeniyle Kırmî veya Kırmıh önağıyla anılan Aziz İdris Bey (1840 – 1878) Tıbbiye'yi 1864'te bitirdikten sonra özellikle kimya ile ilgilenmiş ve Tıbbiye'de kimya-i uzvî muallimliği yapmıştır. Tıbbiye'de öğretim Türkçe yapılması için arkadaşlarıyla beraber uzun yıllar uğraşmış ve sonunda başarıya ulaşmıştır. Aziz Bey'in 1868'de İstanbul'da basılan iki ciltlik *Kimya-i Tıbbî* adlı bir kitabı vardır. Würtz'den esinlenerek yazıldığı anlaşılan kitabın birinci cildi ametaller ile bileşiklerine ve ikinci cildi de metaller ile bileşiklerine ilişkindir. Bu kitap kimya tarihimiz açısından çok değerlidir. Kitabın baş tarafından 70 sayfa kimya tarihine ayrılmış, kimyanın gelişimi ile İslâm ve Batı kimyacıları topluca gözden geçirilmiştir. Daha sonra 20 sayfalık bir bölüm kimya terimlerine ayrılmıştır. Aziz Bey çok düzenli bir adlandırma sistemi kurmuş, yeni terimler getirmiş, Fransızca terimlerin Türkçe terimlere çevrilmesi için kurallar geliştirmiştir. 1930'lu yıllara kadar kullanılan kimya terimleri Aziz Bey ile Derviş Paşa'nın eseridir. Aziz Bey'in kitabının ilginç bir yönü de kitabın basıldığı tarihte analitik kimyaya yeni girmiş olan spektroskop ve spektral analiz konusunda oldukça ayrıntılı bilgi vermesidir. Kitaba çeşitli elementlerin sepektrumlarını gösteren renkli bir tablo da eklenmiştir.

Ali Rıza Bey (1867 – 1904), 1886'da Tıbbiye'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdikten hemen sonra Paris'e kimya öğrenimine gönderilmiş ve burada ünlü kimyacı Armand Gautier'nin yanında dört yıl çalışmıştır. 1891'de askerî ve sivil tıbbiyelere kolağası rütbesiyle kimya-i tahlilî ve hayatî (analitik kimya ve biyokimya) muallimi olmuştur. Afyonkarahisar maden suyunu ilk kez analizlemiş ve bu suyun modern bir biçimde şişelenmesini sağlamıştır. Kâğıthane sularının sağlık koşullarına uygun olarak toplanma ve dağıtılmasına da katkıda bulunmuştur. Darülfünun'da da dersler vermiştir. Türkiye'de ilk kez stereokimyadan söz eden ve stereokimyasal formüller kullanan kişidir. 1901'de İstanbul'da basılan *Kimya-i Uzvî* adında bir organik kimya kitabı vardır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde askerî ve sivil tıbbiyelerin birinci sınıflarında kimya-i madenî (anorganik kimya), ikinci sınıflarında kimya-i uzvî (organik kimya), üçüncü sınıflarında da – 1865'ten sonra – kimya-i hayatî ve tahlilî (biyokimya ve analitik kimya) ile ameliyat-ı kimyeviye (kimya laboratuvarı) dersleri okutulmuştur. Askerî ve sivil eczacılık sınıfları kimya derslerini tıp öğrencileriyle birlikte görmüşlerdir. (1).

Mekteb-i Tıbbiye'de bir kimya laboratuvarının bulunduğu ve burada öğretim elemanları tarafından çalışmalar yapıldığı kuşkusuzdur. Buna karşılık, öğrencilerin laboratuvar çalışmalarına ne oranda katıldıkları belli değildir.

Bir çok hekim Mekteb-i Tıbbiye'de yaptıkları çalışmalar sonucunda kimya alanında deneyim kazanarak uzmanlaşmışlar ve burada kimya alanında öğretim üyeliği veya çeşitli kurumlarda "kimyager" olarak görev yapmışlardır.

MEKTEB-İ TIBBİYE'DE YAPILAN KİMYASAL ANALİZLER

Mekteb-i Tıbbiye'de yapılan kimyasal analiz ve incelemelere ilişkin H.1287 (1870) yılında çıkartılmış bir ücret tarifesi bulunmaktadır. Bu tarifieden ilk kez söz eden Ord.Prof.Dr. Süheyl Ünver, 1940'ta yayınlanan bir yazısında (2) Tanzimat dönemine ilişkin tıp ve sağlıkla ilgili yasa ve yönetmelikleri sıralarken aşağıdaki bilgiyi vermektedir :

"1287 (1870) Mektebi Tıbbiyece tahlilî tecrübeler ve kimyevî keşifler ve saireden alınacak harçlar hakkında irade ve tarife (Tertibievvel 2/824/4686, Meclisi Valâ 301)" (3).

Düstur'da "Tecârüb ü tahlilât-ı kimyeviye ve sâire resim ve kalemiyesi tarifesi" adı altında hangi kuruluşa ait olduğu belirtilmeyen bir sayfalık bir fiyat tarifesi bulunmaktadır. (4). Buna karşılık, "Meclis-i Valâ 301" olarak verilen arşiv kaydı ilgisiz bir konuya ilişkindir ve 4686 sayısının neyi gösterdiği de anlaşılmamaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda adı geçen tarife ile ilgili belgeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulduk. Bu belgeler 1287 yılına ilişkin İrade Defteri'nde Şûra-yı Devlet bölümünde 817 numara ile "Mekteb-i Tıbbiyede icra kılınan tecarüb-i tahliliye ve keşfiyat-ı kimyeviye resm-i ahzi istizanına dair" başlığı altında kayıtlı bulunmaktadır.

Fiyat tarifesinin hazırlanması, Şûra-yı Devlet'te görüşülerek kabulü ve onaylanarak yürürlüğe girmesi özetle aşağıdaki sırayı izlemiştir.

Umûr-u Tıbbiye-i Mülkiye Nâzırı Salih Efendi (5) adı geçen okulda yapılagelen kimyasal analiz ve incelemeler ile adli tıbbâ ilişkin muayenelerden ücret alınmadığını, oysa bunlardan ücret alınması gerektiğini belirterek bir resim ve kalemiye tarifesi hazırlatmıştır. Alınacak resmin dörtte birinin Hazineye ve geri kalanının işi yapanlara, alınan "kalemiye"nin ise tümüyle "tahrirat kalemi ketebesine" verilmesini öneren bir tezkire ile birlikte sunulan tarife Şûra-yı Devlet'e havale edilmiş ve Dahiliye Dairesi'ne gönderilmiştir. Bu tezkire belgeler arasında bulunmamaktadır.

Dahiliye Dairesi Salih Efendi'nin de hazır bulunduğu bir toplantıda konuyu görüşmüş, yapılan işlerden ücret alınmasını uygun bularak tarifeyi aynen kabul etmiştir. Kullanılan aletlerin Hazine malı olduğunu, bunların bir çoğunun yalnız bir kez kullanıldıktan sonra yeniden kullanılamayacağını ve çok miktarda ecza sarfolunduğunu göz önüne alarak alınacak resmin yarısının Hazineye ve kalan yarısının da işi yapanlara verilmesine ve sonuçların işi yapanlarca yazılacağını, kâtiplerin herhangi bir emek ve hizmeti olmayacağını göz önüne alarak kalemiyenin tümünün Hazineye aid olması gerektiğinde karar vermiştir. Ayrıca, bir iş için başvuranların kişi veya kuruluşlar olması durumunda

ücretin bunlar tarafından ödenmesi gerektiğine, mahkemeler tarafından istenilen işlerde ücretin Hazineden ödenmesine ve dava sonucunda mahkum olan taraftan Hazinece geri alınmasına karar vermiştir.

Dahiliye Dairesi tarafından hazırlanan 4 Cemazielâhir 1287 – 18 Ağustos 1286 (1 Eylül 1870) tarihli mazbata Şûra-yı Devlet Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve 17 Cemazielâhir 1287 – 1 Eylül 1286 (14 Eylül 1870) tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir. (BELGE – 1 ve BELGE – 2).

Şûra-yı Devlet kararı 3 Recep 1287 (29 Eylül 1870) tarihli yazı ile Sadarete sunulmuş ve 4 Recep 1287 (30 Eylül 1870) tarihinde Padişah tarafından onaylanmıştır. (BELGE – 3). Tarifenin kabulüne ilişkin işlemlerin büyük bir hızla yürüyerek bir ay içinde tamamlandığı görülmektedir. Tarife daha sonra *Düstur*'da da yayınlanmıştır. (BELGE – 5).

İncelenen tarifenin ilişkin olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 1 Mart 1867 tarihinde askerî tıbbiyenin içinde açılmış olup gerek okulun konumundan ve gerekse Şûra-yı Devlet kararından her iki okulun ortak bir kimya laboratuvarının bulunduğu sonucuna varılabilir.

RESİM VE KALEMİYE TARİFESİ (Belge - 4)

Tecârüb ü tahlîlât-ı kimyevîye ve sâire resim ve kalemiyesi tarifesi

(Kimyasal denemeler ile analizler ve benzerleri ücret ve kayıt ücreti tarifesi)

Yirmilik Mecidi
aded

1. Alât-ı câriha ve mükeddihe ve elbise üzerinde bulunan kan ve sâire lekelerini tefrik ve temyiz için *(Yaralayıcı ve kazıyıcı aletler ve elbise üzerinde bulunan kan ve benzerleri lekelerini ayırdetmek ve belirtmek için)* 5
2. Edviye-i müfrede ve mürekkebe ve züyût-u tâire ve kına kına sulfatosu ve humuzât ve emlâh-ı sâire misillü eczâ-yı kimyevîye ve devâiyenin mağşuşiyeti

- keyfiyetlerini tecrübe zımnında icra olunacak tahlilât için 4
(Basit ve bileşik ilâçlar ve uçucu yağlar ve kına kına sulfatosu ve asitler ve başka tuzlar benzeri kimyasal madde ve ilâçların safsızlık durumlarını deneme amacıyla yapılacak analizler için)
3. Ahz u itâda tedavül iden kaliye ve natron ve musaffî-i ufunât olan emlâh-ı klor ve sirke ve sabun ve nijina ve taş yağı yani yakılan gaz ve me'kûl ve müş'il yağlar ve nân-ı aziz ve mevadd-ı taamiye-i sâire için 4
(Ahşverişte dolaşan kaliye ve natron ve tasfiye edilmiş klor tuzu ve sirke ve sabun ve nijina ve taş yağı yani yakılan gaz ve yenilen ve yakılan yağlar ve ekmek ve öteki yiyecek maddeleri için)
4. Hamr ve ervah-ı müskirenin hâvi oldukları ispirtonun mikdarını bilmek için 4
(Şarap ve alkollü içkilerin içerdikleri ispirtonun miktarını bilmek için)
5. Miyâh-ı mütenevviyanın hâvi olduğu eczâ-yı muhtelif ile maâdin-i mürekkebe keyfiyetinin tahlili için 4
(Değişik suların içerdigi çeşitli kimyasal maddeler ile metal bileşiklerinin kalitatif analizi için)
6. Mesmûmen vefatı maznun olan eşhâsın ahşâ-yı batniyye ve hâvi oldukları mevad-ı tahlil için min 10 ilâ 75
(Zehirlenme yoluyla öldüğünden kuşkulanan kişilerin harınla ilgili iç organlarını ve içerdikleri maddeyi analiz için)
7. Miyâh-ı mütenevviyanın derûnunda bulunan mevad-ı muhtelif mikdarının tayin ve tefriki için min 50 ilâ 75
(Değişik suların içerdigi çeşitli maddelerin miktarının tayini ve ayırdedilmesi için)
8. Bir maâdin-i mürekkebe ve kalb ve mağşuş meskûkâtın tarîk-i temyî' vasıtasile tahlil-i mikdarisi için 10
(Bir metal bileşigi ve sahte ve hileli madensel paraların çözünürleştirme yoluyla kantitatif analizi için)

9. Husûsat-ı mezkûre için alınacak resm-i tahliliyenin rub'u kadar dahi kalemiye alınır
(Belirtilen konular için alınacak analiz bedelinin dörtte biri kadar da kayıt ücreti alınır)
10. Her nevi davaya ve vasî nasbına dair resmen muayene edileneler için kalemiye
(Her türlü davaya ve vasî tayiniyle ilgili resmen muayene edilenler için kayıt ücreti)

1

TARİFENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mekteb-i Tıbbiye'de yapılan kimyasal analizler ve muayenelerden alınacak ücretlere ilişkin tarifenin incelenmesi sonucunda yapılan işler aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir.

1. Adli tıp ile ilgili analiz ve incelemeler

a) Kesici ve yaralayıcı aletler ile elbiseler üzerinde bulunan kan lekelerinin saptanması. (Madde - 1).

b) Zehirlenme yoluyla öldüğünden kuşkulananların iç organlarının incelenmesi ve zehirin ne olduğunun saptanması. (Madde - 6).

c) Her çeşit dava ve vasî tayini işlemlerinde ilgili kişilerin muayene edilerek resmi rapor düzenlenmesi. (Madde - 10).

2. Farmasötik analizler

Basit ve bileşik ilâçlar ile uçucu yağlar, kına kına sulfatosu, asitler ve çeşitli tuzlar gibi ilâç olarak kullanılan kimyasal maddelerin saf olup olmadıklarının saptanması amacıyla yapılan analizler. (Madde - 2).

3. Piyasada bulunan çeşitli kimyasal maddelerin analizi

Piyasada bulunan sirke, sabun, natron, nijina ve gaz yağı gibi kimyasal maddelerin analizi. (Madde - 3).

4. Besin maddelerinin analizleri

a) Sirke, yenilen yağlar, ekme ve çeşitli besin maddelerinin analizi. (Madde - 3).

b) Şarap ve alkollü içkilerin alkol miktarlarının tayini. (Madde - 4).

5. Su analizleri

a) Suların içerdiği çeşitli kimyasal maddeler ile metal bileşiklerinin kalitatif olarak saptanması. (Madde - 5).

b) Suların içerdiği çeşitli maddelerin miktarlarının kantitatif tayini. (Madde - 7).

6. Madensel paraların analizi

Sahte ve hileli madensel paraların kantitatif analizi. (Madde - 8).

Sonuç olarak, Mekteb-i Tıbbiye laboratuvarında organik, anorganik ve sınai nitelikteki her türlü kimyasal analizler ile adli tıbbı ilişkin her türlü analiz ve incelemeler yapılmaktadır.

Mekteb-i Tıbbiye, laboratuvarında yapılan analizlerin sonuçlarının güvenilirliği ile büyük bir saygınlık kazanmıştır. Ord.Prof.Dr. Tevfik Sağlam 1900 yılına ilişkin anılarında,

"Tıbbiye Kimyahanesi önemli bir müessese idi. Burada analizler ve kontroller büyük bir itina ile yapılırdı ve neticelerine herkes inanırdı. Başta Ali Rıza Bey olmak üzere orada çalışan bütün kimyagerler namuslu, son derece dürüst, işlerinin ehli insanlardı. Gümrük Kimyahanesiyle tüccar arasında çıkan ihtilâflar orada halledilirdi. Kimyahanemizin analizine inanmıyarak tüccar tarafından Paris Belediye Kimyahanesinde yaptırılan analizlerin sonuçları en küçük kesirlerine varıncaya kadar kimyahanemizde alınan neticelere uyardı. Hulâsa o küçükçük Kimyahaneye Tıbbiye Mektebine şeref veren bir müessese idi."(6).

diye yazarak daha sonraki yıllar için bu durumu belgelendirmektedir.

Yapılan analiz ve incelemeler için alınan ücret oldukça yüksektir. İşlem için belirlenen ücretin (resmin) dörtte biri kadar da kayıt ücreti (kalemiye) alınmaktadır. Buna göre, örneğin bir sabun analizi için 4 mecrediyesi resim ve 1 mecrediyesi de kayıt ücreti olmak üzere toplam 5 mecediye alınmaktadır. Bunun günümüzdeki değeri 250 000 TL dolayındadır. Bir su analizinde alınan ücret kayıt ücreti ile birlikte 60 mecediye ile 93,75 mecediye arasında değişmektedir. Bunun da günümüzdeki değeri 2 400 000 ile 3 750 000 TL arasındadır. Alınan ücretler günümüze göre oldukça yüksektir. Ayrıca, adli tıbbı ilişkin analiz ve incelemelerin ücret karşılığı yapılması da ilginçtir.

Alınan ücretin dağıtım biçimi günümüz üniversitelerindeki döner sermaye uygulamasına benzerlik göstermektedir ve 1870 yılı yüksek öğretim kurumlarında döner sermaye uygulamasının başlama tarihi olarak alınabilir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Tıbbiye dışında kimyasal analizlerin yapıldığı tek resmi kuruluş Gümrük Kimyahanesidir. Ancak burada genel olarak dışarıya iş yapılmamaktadır. Artan talep karşısında ilk özel kimyahane 1 Mayıs 1891'de Joseph Zanni tarafından Beyoğlu'nda açılmıştır.

TEŞEKKÜR : Arşiv belgelerinin okunmasında yardımcı olan Sayın Nuri Akbayar ile Sayın Prof.Dr. İnci Enginün'e, "muhallillere" sözcüğünü okuyan Sayın İsmail Eren'e ve bazı sözcüklerin anlamının bulunmasında yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e teşekkür ederim.

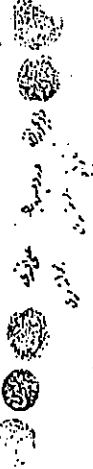
NOTLAR

1. DÖLEN, Emre : "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bilim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. Cilt 1, s. 153 – 196.
2. ÜNVER, A. Süheyl : "Osmanlı tababeti ve Tanzimat hakkında yeni notlar", *Tanzimat. I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940. s. 933 – 966.
3. ÜNVER, A. Süheyl : a.g.m., s. 956.
4. *Düstur*. Birinci tertip, Cilt 2. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289 (1872). s. 824.
5. Hekimbaşı Mehmed Salih Efendi (1816 – 1895). Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane'nin ilk mezunlarından olup H. 1259 (1843)'de sınıf birincisi olarak mezun olmuştur. Aynı yıl serhalife rütbe ve ünvanı ile nebatat (botanik) dersi muallimi olmuştur. H. 1265 (1848/49) ve H. 1281 (1864/65) yıllarında iki kez Hekimbaşı ve Tıbbiye Nâzırı olmuş, ikinci Nâzırlığı sırasında tıp dilinin Türkçeleşmesi konusundaki girişimleri desteklemiştir. [Fethi İSFENDİYAROĞLU : *Galatasaray Tarihi*. Cilt I. Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952. s.362 – 364 ; Turhan BAYTOP : *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985. s.434].
6. SAĞLAM, Tevfik : *Nasıl Okudum*. Üçüncü baskı. Yayınlayanlar: Hüsrev Hatomi ve Aykut Kazancıgil. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981. s.64.

مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔

مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔

مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔

مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔

مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔ اس میں مذکور ہے کہ یہ مکتبہ دارالعلوم دیوبند میں لکھی گئی ہے۔

BELGE - 1 : "Mekteb-i Tibbiye-i Şahane'de icra kılınmakta olan tecârüb ü tahlifiye ve keşfiyat-ı kimyeviyye ve säireden resim ve kalemiye ahz-ı istizanına dair Nezâret-i Tibbiye-i Mülkiye'nin Şûra-yı Devlet'e havale buyurulan tezkirosile melfuf tarife'nin Şûra-yı Devlet'te görüűülerek karara bağlanması. (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri : İrade 1287 ; Şûra-yı Devlet 817).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane'de icra kılınmakta olan tecârüb ü tahliliye ve keşfiyat-ı kimyeviyye ve şâireden resim ve kalemiye ahz-ı istizanına dair Nezâret-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Şûra-yı Devlet'e havale buyurulan tezkiresile melfuf tarife Dahiliye Dairesi'nde mütalea kılındı.

Meali mekteb-i mezkûrda şimdîye kadar tecârüb ü tahliliye ve keşfiyat-ı kimyeviyye ile nasb-ı vasf ve illet-i kadîme ve izale-i bîkr misillü mevaddan ve sâir her nevi keşfe müteallik devalardan dolayı resmen icra edilen muayeneler için bir şey alınmamakta olduğundan resmin rub'u Maliye Hazine-i Cefilesi'ne ve bakisi muhâllillere ve kalemiye tamamen tahrirat kalemi ketebesine aid olmak üzere badema mekteb-i mezkûr vasıtasile icra kılınacak keşif ve muayenelerden melfuf tarifede muharrer derecata tevfiken resim ve kalemiye ahz-ı istizanından ibarettir.

Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nâzırı atûfetü Salih Efendi Hazretleri hazır olduğu halde icabı leddelmûlahaza zikr olunan keşfiyat için iktiza eden alât ve edavat mekteb-i mezkûrun malından sarfoluna geldiğinden ve muayene işlerinde istihdam kılınan etibbanın eciri misil olan maaş ve yevmiyeleri dahi tababet-i askeriye ve mülkiyye aid vazifeleri mukabilinde mahsus ve müretteb bulunduğundan mevzu-ü bahs olan keşfiyat ve muamelâta ne bilâ ücret idare-i tıbbiye memurlarını tevsiit eylemeye ve ne de bunun için meccanen mektebin eşya ve eczasını kullanmağa mahal olmamakla Nezâret-i müşarileyhanın ihtarı vechile bu şeylerden derece-i mutedilede resim ve kalemiye ahzı kaidesinin ittihazı dairece dahi kabul olunub fakat bunların nevi ve keyfiyeti itibarile merci-i tesviyesi muhtelif olmağa olbabda cereyan eden müzakeratın hülâsasında me'kûlât ve meşrubat envandan olan şeylerde ve edviyede hile ve fesat zuhurunda müteallik oldukları daireler veyahut eşhası tarafından icra ettirilecek ameliyat-ı keşfiyenin mesarifi müracaat edenlerden alınacak ise de deavi-yi cinâyata müterettib keşfiyat mehakim tarafından icra ettirileceğinden ve keşfiyat bidayet-i davada icra kılınarak ol esnada merci-i tazmin malûm olamayacağından bu yolda olan resim ve kalemiyenin indel sübut mahkûm-ü aleyhe ve ademi sübut takdirinde müdde-i canibinden tazmin ve icab-ı hale göre tarafı hükûmetten tesviye olunmak üzere ibtida ta'vizen Hazinesen verilmesi tasvib olunduktan sonra tarife-i mebhusede mündoric resim ve kalemiyenin derecatına nakl-i bahs olunduktan Nâzır-ı müşarileyhin ifadâtından anlaşılacağı üzere bunda mürakkam olan derecat-ı ameliyat-ı keşfiyede fennen vaki olacak teşebbüsât ve tekellüfat nisbetile müretteb olarak kabil-i tadil ciheti bulunmadığından tarife-i mezkûre dahi esasen ve aynen kabul-ü kavi rûsum ve kalemiyenin taksimi bahsine gelince balâda dahi beyan olduğu vechile li-ecli't-tahlil istimal olunan alât Hazine mah olub bunların ekseri bir kerre kullanıldıktan sonra tekrar istimalde salih olmayacağı ve bir defalık istimal için dahi pek çok ecza sarfolduğu cihetle resmin rub'unun Hazineye alınmasını(n) derece-i kifâyede görülmeyeceğinden nisfının Hazineye ve nisf-ı âhîrinin muhâllillere itâ olunmasını ve böyle şeylerde vasıta olan ve keşfiyatı tahrir edenler muhâlliller olub ketebenin bu yolda bir güne emek ve hizmetleri sobkat etmeyeceği ve eğer maaşları derece-i kifâyede değil ise bunun ayrıca icabına bakılmak lâzım geleceği cihetle kûmaileyhe itâsı gösterilen kalemiyenin dahi kâmilen Hazineye aid olması tezekkür kılmağa Heyet-i Umûmiye'de badel mütalea iktizasınadır icrası babında emr-ü ferman hazreti men-lehül-emrindir. 4 Cemazielâhîr Sene 287 ve 18 Ağustos Sene 86 [1 Eylül 1870].

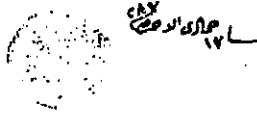
Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nden tanzim olunan işbu mazbata Heyet-i Umûmiye'de kıraat olundu.

Bu makule ameliyat-ı tahliliyede istimal olunan eczâ mekteb malı olmasına nazaran bunların meccanen sarfı caiz olamayacağından bedelinin istifası lâzım geleceği gibi muhâllillerin bu iş için bir maaş-ı mahsusları olmadığı cihetle anlara dahi ücret-i münasebe itası muvafık-ı maslahat olduğundan nisf Hazineye ve nisf diğeri muhâllillere aid olmak üzere ameliyat-ı tahliliyeden tarife mucibince resim ve harcının illet-i kadîme ve ihtilâlât-ı dimagiyye müteallik muayenelerden alınacak kalemiye kâmilen Hazineye aid olub ketebenin maaş derece-i kifâyede olmadığı halde anın başkaca icabına bakılması ve devair ve efrad tarafından icra ettirilecek ameliyat-ı keşfiyenin resim ve kalemiyesi müracaat edenlerden alınacak ise de deaviyi cinâyata müterettib keşfiyatın masrafı mehakim tarafından icra ettirileceğinden resim ve harcının ta'vizen Hazinesen verilüb netice-i davada sabit olacak hale göre kanunen lâzım gelen taraftan tahsil edilmesi hakkında dairenin mütaleat-ı maruzası müttehiden kabul ve tasdik olunmuş ve tarife-i mezkûre dahi leffen takdim kılınmış olmağa icra-yı iktizasının Tıbbiye Nezâret-i Behiyyesi'ne havalosile Maliye Nezâret-i Cefilesi'ne dahi beyan-ı hal olunması babında emr-ü ferman hazreti men-lehül-emrindir. 17 Cemazielâhîr 287 ve 1 Eylül 286. [14 Eylül 1870].

تجارب و تحلیلات کیمیا و سایر رسم و عریس نفوس

کیمیای
تجارب

- ۱ آفت چارم و مکه و والسه اورزنده بر نامه قام و سایر نگارشی تفریح و تخیل ایچره
- ۲ ادویه مفیده و مرکب و زینت طارحه و قدرتی سولفاتی و عروضات و امداع سائره مبتدا ایچای کیمیا و دروایه نیک نظریاتی کیفیتندی تجیه مختصه ایچا اولنجی تحلیلات ایچره
- ۳ اخذ و اعداد در سائله ایله قائم و ناطور و مذهب هفترت اولاد امداع قاور و سرکه و صابون و بنزینا و کسب یاغین یعنی یا قیلده هاز و ماکول و مسکن یاغیر و نابخیز و مولد طایفه سائره ایچره
- ۴ حر و امداع مکره نیک عادی اولدندی اسپرتونک معضای بلیک ایچره
- ۵ میاه شوه نیک عادی اولدین ایچای تحلیله ایله معادله مرکب کیفیتک تخلیه ایچره
- ۶ مسیوما و قاز و ماز و اولاد استحصان اشیای بظیف و عادی اولدندی عادی تخلیه ایچره
- ۷ میاه شوه درونده بر نامه مواد مختلف معضای نیک و تفریح ایچره
- ۸ بر صند مرکب و قلب و معنوسه ماکولات تجریم و استحصان تخلیه معضای ایچره
- ۹ خصوصیات مکره ایچره انجیر رسم تحلیله نیک رهن قدر دنی قلمه نمود
- ۱۰ کهنوع و عوایر و دنی نظیره و از رسم معاینه ایچره قلمه

﴿ ۸۶۱ ﴾

(تجاربت و تھلیلات کیمیوید و سائرہ رسم و قلیدسی تفریفتی)

یکرم بیک مجیدی

- ۱ آلات جارحذ و مکدهد و البسد اوززند، بولنان
عدد ۵ قان و سائرہ لکتاریبی تفریق و تیز ایچون
- ۲ ادویہ مفردہ و مرکبہ و زیوت طأره و قندقد سولفاتوسی
و حوضات و املاح سائرہ مثلاً اجزائی کیمیوید و دوآبندک
مغشوشتی کیفیتاریبی تجر به ضمنده اجرا اولند جن
تھلیات ایچون ۴
- ۳ اخذ و احطساده تداول ایدن قالسد و ناطرون و مصنی
عقونات اولان املاح قاور و سمرکه و صابون و نیرینا
وطاش یاغی یعنی یاقیلان غاز و ما کول و مشعل یاغار
و نان عزیز و مواد طعامیه سائرہ ایچون ۴
- ۴ خروارواح مسکردک حاوی اولدقاری اسپرتونک مقدارینی
بیلک ایچون ۴
- ۵ میاه متوعدنک حاوی اولدینی اجزای مختلفه ابله معادن
مرکبہ کیفیتنک تھلیلی ایچون ۴
- ۶ مسزما و فاتی مظنون اشخاصک احشای بطنیه و حاوی
اولدقاری موادی تھلیل ایچون
من ۱۰ الی ۷۵
- ۷ میاه متوعه درونده بولنان مواد مختلفه مقدارینک
تعیین و تفریقی ایچون
من ۵۰ الی ۷۵
- ۸ بر معدن مرکبہ و قلب و مغشوش مسکوکاتک طریق تمیج
واسطه سیله تھلیل مقدارینی ایچون ۱۰
- ۹ خصوصات مذکوره ایچون آله جنق رسم تھلیلیه نک
ربی قدر دخی قلبه آلاور
- ۱۰ هروع دعوایه ووصی نصبنه دأر رسما معاینه ایدیلانار
ایچون قلید